

ÉVFORDULÓ

LŐCSEI HAJNALKA

Múltidézés: a Területi Statisztika a nyolcvanas évtizedben*

A Területi Statisztika 50 évfolyamát bemutató és értékelő tanulmányosorozat a 4. részéhez, az 1980–1987 között megjelent füzetek áttekintéséhez érkezett. A folyóirat lapszámaikat az 1950-es évekre vonatkozóan dr. Novák Zoltán értékelte, az 1960-as éveket dr. Dusek Tamás, az 1970-es éveket pedig dr. Németh Nándor méltatta a 2010-es évfolyam eddig megjelent füzeiteiben. Igazodva a felsorolt szerzők elemzéseiben kialakított értékelési szempontrendszerhez, a folyóirat formai és szerkezeti jegyeinek ismertetése mellett a cikkek és a szerzőgárda általános jellemzőit, ezek esetleges változásait igyekszem megragadni, illetve kiemelek néhány figyelemre méltó témát, szerzőt is. A munkát sok szempontból segítette a Böhler Klára és Szirbucz Zsófia (2002) által összeállított, az 1981–2001 közötti időszakot feldolgozó nyomtatott repertórium.

Szerkesztés és szerkezet

A nyolcvanas évtizedben a Területi Statisztika 8 évfolyamának 41 lapszáma jelent meg. A hiány oka, hogy 1987 után átmenetileg megszűnt a kéthavonta megjelenő folyóirat, illetve 1982-ben két szám, valamint 1986 második felében és 1987-ben 3–3 szám összevont formában került az olvasók kezébe. Az utolsó másfél évben tehát a megszokott 9 helyett csupán 3 kötet jelent meg, jelezve a szerkesztésre fordítható energia és idő hiányát, amely végül a lap – szerencsére átmenetinek bizonyuló – megszűnéséhez vezetett.

A folyóirat külalakja, szerkezete, a szerkesztőbizottság által 1968-ban kialakított koncepcionális keretei stabilnak bizonyultak. A kilenc-, majd 1982-től tíztagú szerkesztőbizottságot főként a KSH osztályvezetői, megyei vezetői alkották, illetve részt vett a munkában az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete részéről Bartke István, a VÁTI részéről pedig Kőszegfalvi György is. A felelős szerkesztő mindvégig Kovács Tibor volt. A bizottság összetételének egyetlen jelentősebb változásaként az 1985 végén nyugdíjba vonuló Barabás Miklóst Csahók Istvánné váltotta a Területi statisztikai főosztály élén, így az ezzel járó főszerkesztői feladatokat is ő vette át a folyóirat leépülésének éveiben.

A szerkesztőbizottság a folyóirat 1968-ban kialakított hármasszerkezeti tagolásától (Elmélet–Módszertan, Elemzések, Közlemények) csupán két esetben tért el. 1985-ben a 2. és a 3. lapszám az Évforduló rovat keretében közölt egy-egy cikket, a „felszabadulás óta eltelt 4 évtized” értékelésével. (E több szempontból is figyelemre méltó írásokra a későbbiekben még kitérek.)

Érdemes felidézni a rovatok tartalmára és jelentőségére, súlyára vonatkozó, a nyolcvanas évekre is érvényes megállapításokat Németh Nándor és Dusek Tamás cikkeiből,

* A tanulmány a Deák Ferenc Ösztöndíj támogatásával készült.

azoknak az olvasóknak a kedvéért, akik esetleg eddig még nem tanulmányozták át cikk-sorozatunk korábbi elemeit. Az 1968-ban kialakított struktúra szerint az *Elmélet–Módszertan* és az *Elemzések* rovatokban szerepeltek a nagyobb szakmai relevanciával bíró területi vonatkozású tanulmányok. A *Közlemények* vegyes műfajú írásokat tartalmazott, amelyek között szerepeltek szakirodalmi tájékoztatók, könyvismertetések, szakmai hírek, beszámolók, hivatali és szervezeti események, pályázati kiírások, de ágazati jellegű vagy egészen speciális tartalmú adatközlések és ezek rövid elemzése is helyet kaptak itt. Így a korábban megfigyeltékhez hasonlóan „a Területi Statisztikát mintegy szakmai kommunikációs, információs, tulajdonképpen sajátos közösségépítő felületként” (Németh 2010: 238.) is használták a nyolcvanas években.

A folyóirat az évtized folyamán átlagosan 125 oldalnyi terjedelemben került ki a nyomdából, ettől csak az összevont kötetek oldalszáma tért el jelentősebben. A 41 lapszámban összesen több mint 5000 oldalnyi szöveg, 290 tanulmány és 227 közlemény jelent meg. Ezek rovatok szerinti belső struktúrájáról nyújt áttekintést az 1. táblázat.

1. táblázat

Néhány adat a Területi Statisztika 1980–1987 között megjelent lapszámainak rovatairól

Rovat	A tanulmányok, közlemények					
	darabszáma	átlagos darabszáma kötetenként ^{a)}	darab-számának megoszlása, %	terjedelme, oldal ^{b)}	átlagos terjedelme kötetenként, oldal ^{a)}	terjedel-mének megoszlása, %
Évforduló	2	~0,0	0	41	~0,0	1
Elmélet – Módszertan	99	2,4	19	1244	30,3	24
Elemzés	189	4,6	37	2307	56,3	45
<i>Tanulmányok együtt</i>	290	7,1	56	3592	86,6	70
Közlemények	227	5,5	44	1524	37,2	30
<i>Mindösszesen</i>	517	12,6	100	5116	123,8	100

a) Az Évforduló rovat csak 2 lapszámban szerepelt, ezért itt nem érdemes összevetni a többivel.

b) A KSH kiadványait reklámozó oldalak nélkül.

A folyóirat bő kétharmadát töltötték ki a tanulmányok. Ezek közül egy-egy kötetbe átlagosan 2 elméleti–módszertani jellegű és 4-5, az Elemzések rovatba tartozó írás került. Ez utóbbiak súlya a hetvenes évekhez képest némileg megnövekedett (lásd Németh 2010). Átlagosan 5-6 rövidebb közleménnyel zárultak a kötetek, amelyek a terjedelem maradék szűk harmadát töltötték ki. Ettől a struktúrától csak az utolsó összevont lapszámban tapasztalható jelentősebb eltérés, ahová a megszokott 2 elméleti–módszertani írás mellett 13 elemzés és csupán néhány közlemény (szakirodalmi tájékoztató, hír, ki-tüntetésről szóló beszámoló) került.¹ Összességében tehát a folyóirat szerkezetében és formájában a hetvenes évekhez képest nem történt komoly változás.

¹ Megfigyelhető, hogy az utolsó két évfolyam kötetében olyan cikkek is az Elemzések rovatba kerültek, amelyeknek véleményem szerint inkább a Közleményekben lenne a helyük: csupán néhány oldalt töltenek ki, és az egyszerű adatelemzésen nem lépnek túl.

A szerzői gárda

A folyóirat hasábjain 1980 és 1987 között összesen 247 szerző írása jelent meg, közülük 227 publikált a lényegesebbnek tartott Elmélet–Módszertan és Elemzések rovatokban. A megnevezett szerzők kétharmada a KSH állományából került ki, de hasonló megoszlást kapunk abban az esetben is, ha a megjelent tanulmányokat osztályozzuk a szerző munkahelye alapján (2. táblázat).

2. táblázat

A Területi Statisztika szerzői gárdája a munkahelyük szerint, 1980–1987

Intézmény	A tanulmányok ^{a)}		A szerzők	
	száma, db	megoszlása, %	száma, fő	megoszlása, %
KSH	186	64	161	65
Oktató-kutató hely	40	14	29	12
OT, ÉVM, VÁTI	35	12	26	11
Egyéb	29	10	31	12
<i>Összesen</i>	<i>290</i>	<i>100</i>	<i>247</i>	<i>100</i>

a) A szerző(k) munkahelye alapján. A többszerzős tanulmányok az egyéb kategóriába kerültek, ha a szerzők nem ugyanazon intézménynél dolgoztak.

A szerzők további 11%-át a KSH adatszolgáltató-adatelemző tevékenységét a gyakorlati tervezőmunkában hasznosító két legfontosabb intézmény adta: az Országos Tervhivatal (OT) és az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (ÉVM), illetve ennek háttérintézményei, a Tervgazdasági Intézet és a VÁTI. Újabb bő 10%-ban különböző kutatóintézetek és felsőoktatási intézmények képviselték magukat: a leggyakrabban az MTA Regionális Kutatások Központja, emellett 1-2 szerzővel például a Belkereskedelmi Kutatóintézet, a Gabonatermesztési Kutatóintézet, a pécsi JPTE vagy az MSZMP Politikai Főiskolája. Az „egyéb” kategóriába került szerzők domináns többsége a megyei tanácsok vezető beosztású tisztségviselője volt, de szerepelt közöttük egy megyei rendőrkapitányság főelőadója és a VOLÁN munkatársa is – ők minden bizonnyal nem a kutatói élet képviselői voltak. Érdekes színfoltját képezik a lapnak a külföldi szerzők: a szocialista országok területi kérdésekkel foglalkozó kutatóinak Havannában tartott tanácskozásán elhangzott 3 előadás fordítása került bele az 1980/5. számba.

A KSH-ban dolgozó szerzők magas aránya arra utal, hogy a *Területi Statisztika* – ahogyan azt 1968-ban a szerkesztőbizottság (Dusek 2010) deklarálta is – *elsősorban a KSH-ban folyó elemzőmunka bemutatását célozta*. Tovább erősítik a dominanciát a „szerző nélküli” írások is, amelyek minden bizonnyal a KSH valamelyik osztályán készültek. (A tanulmányok közül csupán 4, a Közlemények rovatban megjelent 155 elemzés jellegű írásból azonban 114 „szerző nélküli”.) Nem találunk ennek változására utaló nyomokat a szerzői gárda évenkénti bontásban történő elemzésével sem. Sőt, az utolsó évekre inkább a KSH-hoz kötődő szerzők számának és arányának növekedése figyelhető meg.² Tehát már a tartalmak részletesebb elemzését megelőzően is feltételezhető, hogy

² Ebben szerepet játszik az is, hogy a Közlemények rovatban szereplő elemző jellegű írások egyre nagyobb hányadánál szerepel a szerző neve, illetve, hogy az 1986. évi 4–5–6. összevont számban a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Területi Statisztikai Szekciójának jubileumi tudományos ülésén elhangzott előadások szerepelnek, amelyek döntő többségét a KSH-ban dolgozók tartották. Ezek jelentős része ráadásul többszerzős; szélsőséges esetben egy előadást, illetve cikket 7 KSH-alkalmazott együtt jegyzett.

a folyóirat nem elsősorban a területi kutatók legújabb eredményeit közlő tudományos fórum volt. Ezt a KSH-ban dolgozó, valamint a gyakorlati tervező- és végrehajtó-tevékenységet végző szerzők magas, valamint a kutatóintézetek meglehetősen alacsony aránya is jól mutatja.

A szerzőgárdából érdemes kiemelni azokat, akik a legtöbbet publikáltak a megfigyelt 8 év alatt (3. táblázat). A hetvenes évekhez képest jelentős változás, hogy a listát vezetőek sokkal kevesebb írást jegyeznek. Az élen álló Kőszegfalvi Györgynek a nyolcvanas években 7 tanulmánya és 1 könyvismertetése, míg a hetvenes években szintén listavezetőként összesen 17 írása jelent meg. Hasonlóan a korábbi időszakhoz, most is a településhálózat és a településfejlesztés elvi kérdéseiről ír átfogó-értékelő jelleggel, így például az Évforduló rovat egyik cikkét is ő jegyzi „A terület- és településfejlesztés négy évtizedes eredményei” címmel. A 7-ből 2 tanulmánya empirikus területi elemzés, Békés megye településhálózatáról és a hazai kisvárosról. A tanulmányok száma alapján Sándor Judit, a korábban említett Belkereskedelmi Kutatóintézet munkatársa is 7 tanulmánnyal szerepel a rangsorban. Az egykor a KSH-ban dolgozó szerző 1982-től évente publikál³ idegenforgalmi témakörben színvonalas és információgazdag, területi szempontú írásokat.

3. táblázat

Az 1980–1987 közötti időszak legtermékenyebb szerzői

Szerző	A publikációk száma ^{a)}	Munkahely, beosztás
Kőszegfalvi György	7 (+1)	A VÁTI műszaki (tudományos) igazgatóhelyettese
Sándor Judit	7	A Belkereskedelmi Kutatóintézet tudományos munkatársa, később főmunkatársa
Elmerné Turi Magdolna	6	A KSH Baranya Megyei Igazgatóságának közgazdász-csoportvezetője, később osztályvezető-helyettese
Kovács Tibor	6 (+2)	A KSH Területi statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettese, felelős szerkesztő
Gyenei Márta	5	A KSH Pest Megyei Igazgatóságának főmunkatársa
Halminé Vissi Mária	5 (+1)	A KSH főelőadója, főmunkatársa, csoportvezetője
Kiss Józsefné	5 (+2)	A KSH Győr-Sopron Megyei Igazgatóságának közgazdász-csoportvezetője
Márkus Lajos	5 (+2)	A KSH Heves Megyei Igazgatóságának osztályvezető-helyettese
Nemes Nagy József	5 (+1)	A Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont tudományos munkatársa, később az OT Tervgazdasági Intézet főelőadója, osztályvezető-helyettese
Horváth Gyula	3 (+6)	Az MTA RKK DTI tudományos munkatársa

a) Zárójelben a Közlemények rovatban megjelenő, nem tanulmány jellegű írások száma található.

Hasonlóan a teljes szerzőgárda megoszlásához, a lista nagyobbik részét a KSH-ban dolgozó szerzők töltötték ki. Közülük többen valamelyik megyei igazgatóság berkeiből kerültek ki, ebből fakadóan általában az adott megye valamely társadalmi-gazdasági jelenségét mutatták be.⁴ Kiss Józsefné és Márkus Lajos minden tanulmánya tipikusan példázza azt a közelítésmódot, mely szerint a területi jelzővel illelhetők azok az elemzések is, amelyek az országos szinttől eltérő területegységre vonatkoznak (Dusek 2010).

³ Kétségteljesen az egykori kollegiális kapcsolatnak köszönhető a rendszeresség.

⁴ Ma már kevésbé vannak „bezárva” a KSH egyes területi szerveinél dolgozók az adott megyébe, régióba.

E szélesebb, elsősorban a közgazdászok által használt értelmezéstől eltérően Elmerné Turi Magdolna és Gyenei Márta már a geográfus-regionalista kutató ízlésének is megfelelő területi szemléletű írásokat közölt. Halminé Vissi Mária és Kovács Tibor, a folyóirat szerkesztője a településhálózat elemzésével foglalkozott.

A ma is aktív kutatók közül Nemes Nagy József és Horváth Gyula viszonylag sokat publikált a nyolcvanas évek Területi Statisztikájában. Nemes Nagy írásai széles körű szakmai érdeklődésre (és részben a munkahely megváltozására) utalnak: az iskolázottság és az oktatási intézményrendszer, valamint az ipari termelés területi szempontú empirikus vizsgálata mellett a területi kutatások módszertani kérdéseivel kapcsolatos elemzéseket is publikált. Horváth Gyula kissé furcsa módon került a listára, ugyanis 4 tanulmányal kilenc szerző is megelőzné a tanulmányok száma alapján összeállított rangsorban. A szerző kiemelését az indokolta, hogy a Közlemények rovatban megjelenő írásaival (5 könyvismertetés és egy beszámoló) együtt senki más nem jegyez ennyi (9) publikációt a folyóiratban. Ezekből világosan kiderül az író szakterülete, szakmai érdeklődési köre is: a területi irányítás, a regionális politika.

Elemzett témakörök

Az előző egységben kiemelt szerzők írásai is utalnak a folyóiratban megjelenő írások szakmai karakterére, amiről pontosabb képet elsősorban a tanulmányokat tartalmazó rovatok témaköreinek és tartalmának elemzésével alkothatunk. A cikkek témájának meghatározásakor igyekeztem a cikksorozat korábbi elemeiben foglaltakat is figyelembe venni, azonban a felállított kategóriák ezeknek nem felelnek meg tökéletesen. Kétféle közelítést is alkalmaztam: egyrészt az összes tanulmányt kategorizáltam kétféle – egy egyszerűbb és egy részletesebb – bontásban, másrészt pedig az időszak általam fontosnak tartott, jellegzetes momentumainak nyomát kerestem. Ez utóbbinak megfelelően például a kialakuló, illetve megerősödő magángazdaság területi aspektusairól szóló írások után is kutattam. Nem hanyagolható el azonban a Közlemények rovat tartalma sem, hiszen ebben a rovatban is nagyon érdekes témákra bukkanhatunk.

Az Elmélet–Módszertan és az Elemzések rovatok⁵ témakörei

A rovat cikkeinek tartalmát első közelítésben a Területi Statisztika szerkesztősége által kidolgozott tematikus bontásban vizsgáltam. Minden év utolsó lapszámának végén közölték a teljes évfolyam tartalomjegyzékét rovatonként, ezen belül pedig nagyobb témaköröket, összesen 6 kategóriát alakítottak ki (4. táblázat). A műveket tételesen átnézve azonban kétségei támadnak az olvasónak azzal kapcsolatban, hogy a kialakított kategóriák valóban jól tükrözik-e a vizsgált tartalmakat. Németh Nándorhoz hasonlóan én is több olyan tanulmányra bukkanok, amelynek olvasása után az a határozott benyomásom támadt, hogy az adott tanulmány nem a megfelelő rovatban, kategóriában kapott helyet. Az Elmélet–Módszertan rovatban közölt írások között szerepel például „Az alsófokú központok helyzete Baranya megyében” (1983/1.) és „A mezőgazdasági termelőségvetkezetek gazdálkodásának differenciáltsága Győr-Sopron megyében” (1982/5.). Az eredeti koncepció szerint az ilyen „területi” szintű empirikus statisztikai elemzéseket az Elem-

⁵ Az Évforduló rovat két tanulmányát is itt értékelem.

zések rovat valamelyik kategóriájában kellett volna szerepeltetni. Úgy tűnik, a szerkesztő az igazán jól sikerült, elemzés-módszertani szempontból példaértékű munkákat is a rangosabbnak szánt Elmélet–Módszertan rovatban szerepeltette. Mindez nem könnyíti meg a tematikus osztályozást.

4. táblázat

Az 1980–1987 közötti időszakban megjelent tanulmányok megoszlása témakör szerint, I.

Témakör	A tanulmányok	
	száma, db	megoszlása, %
Évforduló	2	1
Elmélet–módszertan	99	34
A termelőerők területi kérdései	60	20
A lakosság életkörülményei	66	23
A településhálózat kérdései	54	19
Átfogó jellegű elemzések	9	3
<i>Összesen</i>	<i>290</i>	<i>100</i>

A termelőerők területi kérdéseivel foglalkozó munkák közé szinte kizárólag azok az írások kerültek, amelyek a termelés, ezen belül elsősorban a mezőgazdaság és élelmiszer-gazdaság, valamint kisebb részben az ipar területi elhelyezkedésével foglalkoznak: „A sertéshús-termelés, -felvásárlás és -feldolgozás főbb jellemzői Békés megyében” (1983/4.), „Tolna megye ipari beruházásainak tapasztalatai...” (1983/6.). A nyolcvanas évek második felében a szolgáltatószelektorról szóló írások is gyakrabban helyet kaptak: „A tartós fogyasztási cikkek forgalma Zala megyében” (1987/4–5–6.). A termelő gazdasági ágak mellett a foglalkoztatással kapcsolatos írások is itt jelentek meg: „A foglalkoztatás területi összefüggései” (1984/4.).

A nyolcvanas évekre jellemző irányítási szemléletet jól tükrözi, hogy a társadalom életkörülményeivel, ellátottságával foglalkozó cikkek súlya csekély mértékben meghaladja a termeléssel foglalkozókat. Néhány társadalmi vonatkozású, az életkörülmények alakulásával foglalkozó munka: „Az orvosellátottság alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” (1980/5.), „A népesedési folyamatokat befolyásoló főbb tényezők néhány alföldi megyében” (1987/4–5–6.), „Az életkörülmények és az életmód településtípusok közötti különbsége” (1985/1.), „Fiatalkorú-bűnözés Szolnok megyében” (1981/1.).

Az 1970-es évekhez képest megnőtt a településhálózatot (és területfejlesztést) közép-pontba állító elemzések száma és részesedése is, főképp 1985-től. E kategória tipikus példái: „A kisvárosok helye és szerepe az aprófalvas térségekben” (1985/2.), „A településhálózat átalakulásának folyamata, strukturális változása, a települési képződmények demográfiai viszonyai” (1982/3.), „A magyarországi kisvárososhálózat” (1987/1–2–3.). A témakör felértékelődését az is jól jelzi, hogy az elméleti jellegű írások között is bőven szerepel olyan, amelyik a településhálózattal foglalkozik (például „Gondolatok a településhálózat fejlesztéséről”, 1981/2.). Ebben a kategóriában is akadnak kilógó tételek, amelyek témája átfedésben lehet az elméleti jellegű és az életkörülményekkel foglalkozó témákkal. „Az idegenforgalmi területfejlesztés fontosabb koncepcionális kérdései” (1986/2.) inkább elméleti jellegű írás, „A környezet állapota és védelme Zala megyében” (1987/4–5–6.) pedig a többi környezetvédelmi témájú íráshoz hasonlóan kerülhetett volna akár az életkörülmények kategóriájába is.

A kialakított kategóriák avultsága, illetve az érzékelt kisebb hangsúlyeltolódások okán szükségesnek tartottam egy finomabb tematikai bontást, illetve az időbeli változások tekintetbe vételét is. A repertóriumban alkalmazott szakrendi besorolásból indultam ki, de az egyes kategóriákat több helyütt összevontam. Az éves adatokat elemezve két részre osztottam a teljes időszakot.

5. táblázat

Az 1980–1987 közötti időszakban megjelent tanulmányok megoszlása témakör szerint, II.

Témakör	A tanulmányok száma, db			A tanulmányok megoszlása, %		
	1980– 1984	1985– 1987	1980– 1987	1980– 1984	1985– 1987	1980– 1987
Módszertan, statisztikai munka	17	14	31	9	14	11
Terület- és településfejlesztés, területpolitika	21	14	35	11	14	12
Településhálózat, településrendszer (elmélet)	13	1	14	7	1	5
Területi és településstatisztikai elemzések	6	8	14	3	8	5
Területi társadalmi-gazdasági helyzet	6	10	16	3	10	6
Ipar	6	3	9	3	3	3
Építőipar, lakásépítés	5	4	9	2	4	3
Mezőgazdaság, élelmiszergazdaság	40	7	47	21	7	16
Egyéb gazdaságstatisztika	4	0	4	2	0	1
Demográfia	17	12	29	9	12	10
Életszínvonal, életmód	13	4	17	7	4	6
Munkaügy	12	3	15	6	3	5
Egyéb társadalomstatisztika	21	3	24	11	3	8
Szolgáltatások statisztikája	10	10	20	5	10	7
Környezet	1	5	6	1	5	2
<i>Összesen</i>	<i>192</i>	<i>98</i>	<i>290</i>	<i>100</i>	<i>98</i>	<i>100</i>

Részleteiben is áttekintve a táblázatot, két jelentősebb tematikai hangsúlyeltolódás figyelhető meg. Az egyik fontos momentum, hogy egyre nagyobb számban jelentek meg regionális szemléletű írások, míg a településhálózati témák súlya csökkent. A regionalitás felértékelődése tehát már a nyolcvanas években megkezdődött, a decentralizációs törekvések megerősödésével párhuzamosan. Az 1971-es településhálózat-fejlesztési koncepció nyilvánvaló hiányosságainak nyomán megérlelődött az a felismerés, hogy „...az elmúlt 25 év területfejlesztése nem folytatható; a területfejlesztést olyan új elemekre kell építeni, amelyeket nem ismerünk kellően és amelyeknek a vizsgálata az eddigi kutatások irányát is módosíthatja”. E sorokat Enyedi György írta az 1985. év 1. számának 1. oldalán, a későbbiekben összefoglalva a terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos kutatások fő irányait és feladatait, melyek között hangsúlyos a regionális eltérések feltárása. Számos további, elsősorban elméleti jellegű, a múltat értékelő vagy a jövő kutatási irányait felvázoló munka utalt a terület- és településpolitika megújítását célzó szakmai háttérmunkára. Enyedi műve azért is emelhető ki közülük, mert az MTA Regionális Kutatások Központjának alapítójaként és vezetőjeként a korszakban jelentős szemléletformáló és szakmai iránymutató szereppel bírt.

A témakörök másik lényeges módosulása ágazati jellegű: a mezőgazdaságról szóló írások aránya az évtized második felében jelentősen, 21-ről 7%-ra csökkent le. Az ilyen témájú írások korábbi nagy súlya azért is volt szembeszökő, mivel az ipar tényleges gazdasági szerepéhez képest alig szerepelt az empirikus elemzések között, ami annál is érde-

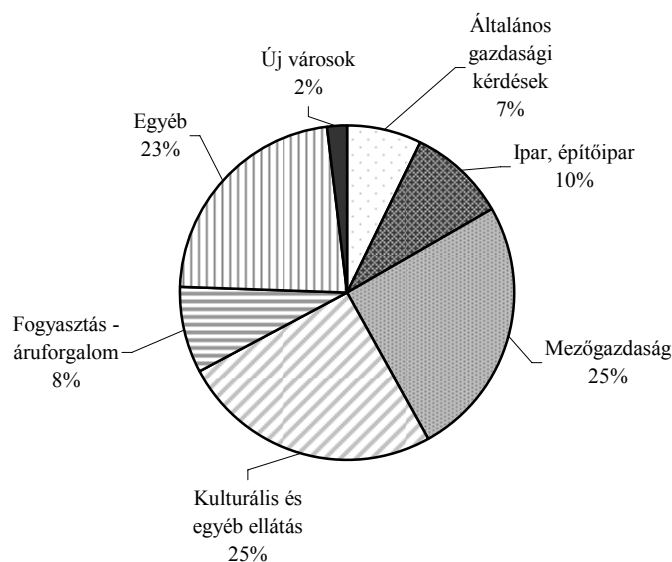
kesebb, mivel az ipar területfejlesztő hatásának „kemény” adatok nélküli értékelése viszonylag gyakori volt. A mezőgazdasági témájú cikkek térvesztése azonban nem az ipar, hanem a szolgáltatásokról szóló írások és a környezeti témák javára következett be. Ritka és értékes eredménynek számít tehát Nemes Nagy Józsefnek az ipari termelés megyei különbségeire vonatkozó becslése (1984/1.), amely egyben korai jelzése volt a gazdasági értéktermelés (GDP) területi becslése iránti, ekkor már nálunk is formálódó, egyre sürgetőbb igénynek.

A Közlemények rovat témakörei

A Közlemények rovatban helyet kapó kisebb, általában megyei adatokat röviden elemző-értékelő írások esetében is kimutatható a termeléshez nem kapcsolódó – kulturális és egyéb ellátások, valamint az egyéb – témában íródott anyagok jelentős súlya, illetve térnyerése. A 8 évfolyam 155 elemzés jellegű közleményének közel fele sorolható be a fenti két csoportba, míg a termelőággal kapcsolatos írások együttesen alig több mint egyharmadát teszik ki a közleményeknek (1. ábra). Az „egyéb” kategóriában néha egészen speciális témákat is találhatunk, amelyek egy része kifejezetten érdekes és fontos témákról szól („Az alkoholizmus alakulása Tolna megyében”, 1980/4., „Az öngyilkosságok alakulása Hajdú-Bihar megyében”, 1985/6., „A háztáji és kisegítő gazdaságokról”, 1980/4.). Azonban szerepelnek közöttük „területi” szempontúnak csak a vizsgálat földrajzi helye alapján minősíthető, kifejezetten mikrogazdasági, vállalatgazdaságtani tartalmú írások is (például „Az anyagmozgatás Bács-Kiskun megye mezőgazdasági nagyüzemeiben”, 1982/3.).

1. ábra

Az elemzés jellegű közlemények megoszlása átfogó témakör szerint

Szakmai szempontból érdekes lehet a rovat beszámoló jelleggel készült írásainak elemzése is. A tanulmányutakról, konferenciákról, illetve a Területi Statisztikai Szekció területi munkacsoportjainak üléseiről szóló összefoglalásokban sok információt tudhatunk meg a korabeli történeésekről, vitakérdésekről. Ezeknek a szövegeknek az elemzése azonban szétfeszítené e cikksorozat kereteit.

Néhány érdekes téma a nyolcvanas évekből

A nyolcvanas évek a rendszerváltság nyílt megjelenésének időszaka volt. A gazdasági növekedés jelentősen lassult, az erőforráshiány következtében az addig jellemzően extenzív növekedés kifulladásra került. A lakossági fogyasztás és életszínvonal folyamatos növelése azonban továbbra is fontos, ám egyre kevésbé megvalósítható cél maradt. Ennek egyik következményeként nemcsak engedték, hanem kifejezetten támogatták is a magánkezelési lehetőségek kiaknázását. A második gazdaság kiépülése, illetve megerősödése a társadalmi-gazdasági fejlődés dinamikahordozó elemévé vált. Mindez – ha nehezen is, de – nyomon követhető a Területi Statisztika oldalain.

A háztáji gazdaságokhoz, kisegítő mezőgazdasági szervezetekhez köthető, úgynevezett falusi második gazdaság kiépülése már korábban lezajlott. Ennek jelentőségéről az egyes megyéket jellemző tanulmányokból, közleményekből alkothatunk képet. Öt-öt olyan tanulmányt, illetve elemzés jellegű közleményt találtam a 41 lapszámban, amely közvetlenül ezzel a témakörrel foglalkozott, így például: „A kisüzemi gazdaságok szerepe Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdaságában” (1980/2.), „A mezőgazdasági kistermelés Békés megyében” (1984/5.), de az írások közül több is hírt adott a szocialista mezőgazdaságon kívüli tevékenységről. Az ország teljes egészét felölelő vizsgálat, amely a területi különbségeket vette volna górcső alá, nem szerepel a listán, de megtudhatjuk például, hogy Szabolcsban már 1976–77-ben a kisüzemek (háztáji, kisegítő és egyéni gazdaságok) adták a növénytermelés értékének bő harmadát és az állattenyésztés közel felét. A falusi második gazdaság másik eleméről, a magánérintésű lakásépítésekről is hírt adott a Területi Statisztika néhány írásában („A magánlakás-építés hitelfeltételei és építőanyag-ellátása Komárom megyében”, 1983/5.).

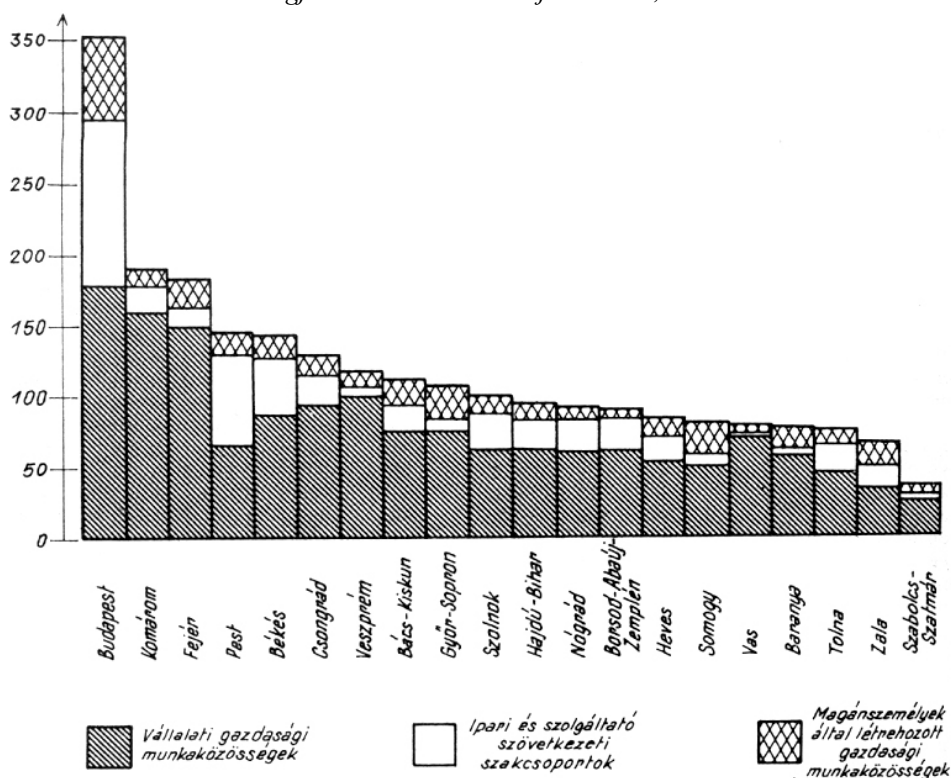
Az igazán izgalmas, valóban jelentős változást hozó témát a kisservezetek, a városi második gazdaság vizsgálata jelenti. „A Minisztertanács és a Gazdasági bizottság – a fogyasztási szolgáltatások szervezeti formáinak korszerűsítéséről és a magánkisipar szolgáltatásainak fejlesztéséről szóló – határozatai nyomán 1982. január 1-jétől új típusú, rugalmasabb szervezeti formák létrejötte vált lehetővé” – írta Lukács Éva egy 1984-ben megjelent közleményben (575. o.). E témakörben ritkán tett közzé információkat a folyóirat, akkor is a Közlemények rovatban. Az 1984. évi 5. számban jelent meg 3 közlemény, melyek közül az egyik az imént említett, Lukács Éva által jegyzett írás.⁶ A szerző bemutatja a kisservezetek gyors terjedését. 1983. december 31-én az országban 204 kisvállalatot, 255 kisservezeteket (ezek a korábban is működő magánvállalkozások), valamint 9192 vállalati gazdasági munkaközösséget (vgmk), 1243 ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoportot, 4741 magánszemélyek által alakított gazdasági munkaközösséget (gmk)

⁶ A másik Fejér megye kisservezeteiről, a harmadik pedig Szolnok megye kisiparáról szóló szerző nélküli rövid adatközlés.

tartottak nyilván. A szerző átfogó képet nyújt ezek számáról, foglalkoztatotti létszámáról és árbevételének (!) alakulásáról, mindezt megyei bontásban is. Ilyen tartalmú és részletezettségű adatokat legközelebb 1989-ben, jelentős munkabefektetés árán tud elemezni a Nemes Nagy–Ruttkay szerzőpáros. Másodközlésre is érdemesnek tartom a kisszervezetek taglétszámának megyei különbségeit ábrázoló diagramot (2. ábra). A bizonyos szempontból a gazdasági fejlettséget is tükröző rangsor élén természetesen a főváros áll, a legvégén pedig Szabolcs-Szatmár megye.

2. ábra

A kisszervezetek tagjainak 10 000 lakosra jutó száma, 1983. december 31.

Forrás: Lukács 1984:580.

Később a magánkisipar további megerősödéséről, fejlődéséről is beszámoltak a folyóirat hasábjain: Baranya megyében például a lakosság részére végzett fogyasztási szolgáltatások árbevételének csupán egyharmada származott a szocialista szektorból. Ráadásul az 1980 és 1985 közötti időszakban országosan is közel 40%-kal bővült a magánkisiparból származó árbevétel, miközben a szocialista szektorban a növekedés mértéke ugyan ezen 5 év alatt mindössze 4% volt (Pécsiné Nyakacska 1987: 288.).

A magángazdaság fenti formái jellemzően az ipari karakterű megyékben, illetve a városi terekben összpontosultak – nem véletlen tehát a városi második gazdaság megnevezés. A korábbi településpolitika amúgy is felerősítette a településhálózaton belül lezajló, a társadalmi-gazdasági fejlődésben természetesnek mondható differenciálódást, ami a

város–falu különbségek további erősödéséhez vezetett.⁷ A korszak másik jellegzetessége tehát a funkcionális településtípusok között fennálló ellátottságbeli, életszínvonalbeli különbségek éleződése. Ez tükröződik abban, hogy az elemzés jellegű írásokban a szerzők döntő többsége az adott jelenséget településnagyság-kategória, illetve közigazgatási jogállás szerinti bontásban vizsgálja. Emellett kifejezetten a falvak és kistelepülések problémáival foglalkozó munka is említhető: „A törpefalvak népesedési helyzete” (1982/5.), „Az erősen fogyó népességű kistelepülések demográfiai és gazdasági-társadalmi helyzete” (1986/4–5–6.), „Az iskola-körzetesítések hatása az aprófalvak népesség-fejlődésére” (1982/1–2).

További érdekes témaként említhető a vonzáskörzet-kutatás és a napi ingázási adatok elemzése, a társadalmi devianciák területisége (lásd 3. ábra).

Számos tudományos szempontból is értékes írás érdemelne még kiemelés, a teljesség felé azonban nem töreksem, mivel a területi folyamatokról, illetve a területi elemzési módszerekről szóló tanulmányok – a korábbiakhoz képest – jelentősebb része beépült a szakmai köztudatba (ilyen a már jelzett mellett Laczkó Lászlónak a területi fejlődés törvényszerűségeiről alkotott modellje).

A tanulmányok egyéb fontos jellemzői

A Területi Statisztika hasábjain megjelenő írások szakmai karakteréről további fontos információt nyújthat a használt módszertani eszközkészlet, az elemzett térségi szint és térbeli keret, valamint az irodalomjegyzék és a hivatkozások módjának bemutatása is.

Bár a tanulmányok döntő többsége egyszerű leíró statisztikai eszközöket használt, ekkor azonban már egyáltalán nem számított kurióznak a bonyolultabb matematikai-statisztikai módszertan alkalmazása sem. A hetvenes években megkezdődött módszertani megújulás a nyolcvanas években egyre inkább kiterjedt. Idősorok elemzésekor bevett eljárás volt a regresszió számítása, de komolyabb trendszűrési és becslési eljárások bemutatására is akadt példa. A területi szemléletű elemzések során is gyakran készültek összefüggés-elemzések, az egyenlőtlenségek megragadására nem ritkán számoltak egyenlőtlenségi mutatót (szórást, Hoover-indexet, koncentrációs mutatót, Lorenz-görbét). A munkát jelentősen megkönnyítő számítógépek segítségével egyszerűbb és bonyolultabb adatösszevonási eljárásokat is alkalmaztak: egyszerűbb átlagoláson alapuló Bennett-mutatót, faktor- vagy főkomponens-analízist; a térségek tipizálására pedig klaszteranalízist. Ugyanakkor a nyolcvanas évek legismertebb faktor- és klaszteranalízist kombináló falutipizálási kutatását (Beluszky–Sikos 1982) nem ebben a folyóiratban publikálták. Az életkörülmények területi különbségeinek, típusainak hasonlóan komplex bemutatását célozta Dobosi Emilia (1987), ám csupán megyei szintre készített elemzést. A KSH megyei szerveinek számítógéppel való ellátottsága (4. ábra) nem csupán a módszertani

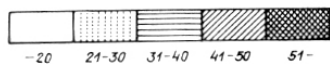
⁷ Adatokkal alátámasztható tény, hogy „a településpolitika – különösen a hetvenes években – túlzottan városra (és néhány kiemelt községre) orientálódott, aminek következtében a falvak nagy többsége a fejlesztési eszközök elosztásánál háttérbe került” (Vida 1984: 265.). Azonban a falusi térségek hanyatlásának okait firtató vita a mai napig sem záródott le egyértelműen. A községek kiürülésének negatív megítélésében mindenki egyetértett már a nyolcvanas években is, a korabeli településpolitika, valamint az OTK e folyamatban játszott szerepét azonban eltérő mértékűnek ítélik. A különböző nézőpontokat jól összefoglalta Vida József (1984).

megújulás lehetőségét szemlélteti, hanem jól tükrözi a nyolcvanas évek kezdetén fennálló infrastrukturális fejlettségi különbségeket is.

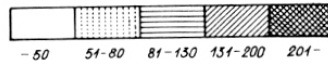
3. ábra

A társadalmi deviancia térbeli megjelenése

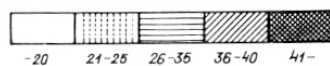
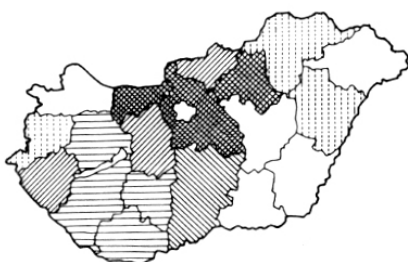
A 10 000 lakosra jutó alkoholisták száma

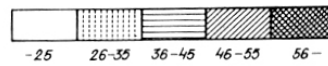
A 10 000 lakosra jutó idegbetegek száma

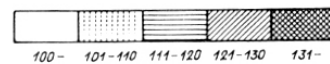
A 100 000 lakosra jutó májzsugorodásban meghaltak száma

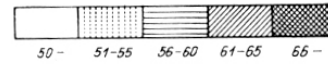
A 100 000 lakosra jutó öngyilkosok száma

A 10 000 lakosra jutó közvédas bűncselekmények száma

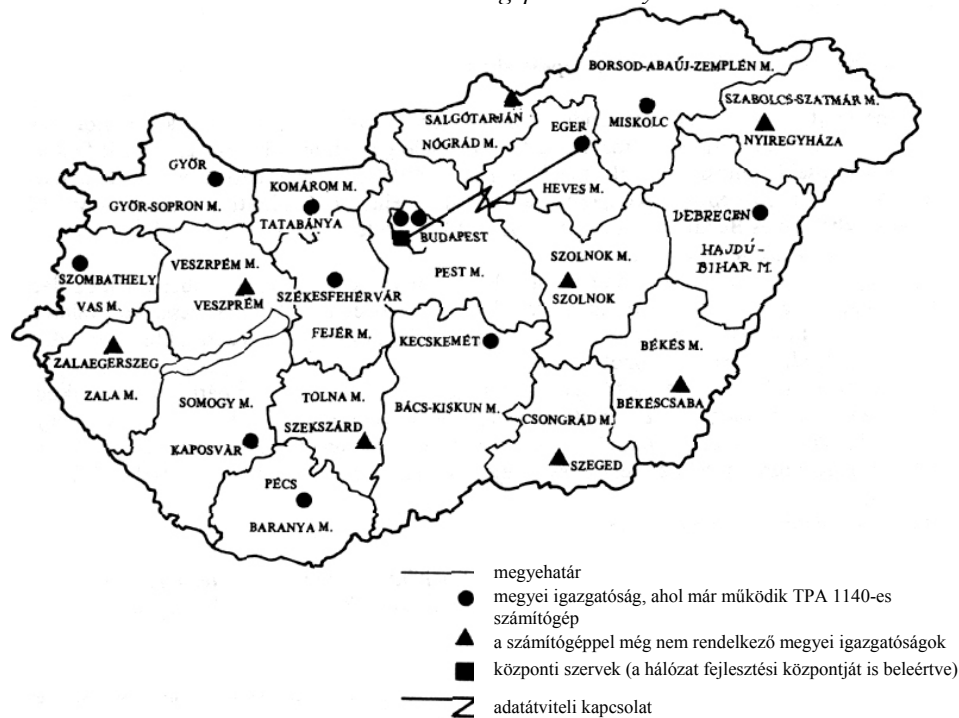
A 10 000 lakosra jutó elítéltek száma

Forrás: Ágó Erzsébet (1983): A társadalmi normáktól eltérő magatartásformák néhány kérdése. *Térületi Statisztika*, 3. 236. o.

4. ábra

A KSH területi szerveinek számítógépesítési helyzete 1982-ben.

Forrás: Alföldi 1982: 610.

Az elemzési eszköztárat az egyre több térkép és diagram közlése is gazdagítja: míg a hatvanas években a megjelent elemzéseknek csupán 5%-ában adtak közre térképeket is (Dusek 2010), a nyolcvanas években ez az arány 20%-ra emelkedett.

Fontos információkat nyerhetünk az elemzésekben használt térségi keret, a vizsgált térségi szint megfigyelésével is. Mint azt korábban említettem, a folyóiratban nagy hangsúlyt kaptak a megyei szintű elemzések, döntően ezek töltötték ki az Elemzések rovatot. Az általam végzett becslés szerint a tanulmányok közel fele (a 290-ből 135) a megyével foglalkozott, igazodva ezzel a KSH-ban zajló tájékoztatótevékenység döntéselőkészítő és elemzőmunka-igényeihez. A korszak központi, leggyakrabban vizsgált téreleme a megye volt. Tulajdonképpen a megyei szintre a mai napig jellemző információgazdagság a megelőző korszak területi irányítási sajátosságainak köszönhető. Ugyanakkor a megyei szintre vonatkozó empirikus elemzéseknek is közel fele csupán a korábban kifejtett tágabb értelemben tekinthető területi elemzésnek, ugyanis a térbeliség vagy egyáltalán nem, vagy pedig csupán a társadalmi-gazdasági folyamatok egyik vetületeként volt jelen.

A tudományos közlések ma már elengedhetetlen minőségi jellemzője a pontos irodalomjegyzék és a hivatkozások használata. A nyolcvanas évek elején azonban az írók többsége nem közölte még a felhasznált (azaz tulajdonképpen nem hivatkozott) irodalmak jegyzékét sem. A nyolcvanas évek folyamán azonban egyre többen kezdték hivatkozásokkal is alátámasztani mondandójukat, és a tudományosság kritériumának is megfe-

lenni. A folyóirat azonban még nem rendelkezett kidolgozott formai követelményekkel: a hivatkozások néhol a lábjegyzetben, egyszer számozással, máskor névvel és évszámmal szerepeltek, azonban a kulcsszavak használatát 1985-ben bevezették. Mind a lap, mind a szerzőgárda tehát ebben az időszakban kezdte megtanulni és átvenni a tudományosság ilyen alaki típusú követelményeit.

A „korszellem”

Az az enyhe ideológiai befolyásoltság, amelyet Novák, Dusek, Németh is említ a Területi Statisztika korábbi évtizedeiben megjelent írásait elemezve, még kevésbé érzékelhető a nyolcvanas években. Sőt, a folyamatok reális értékelése mellett egyáltalán nem szokatlan a kritika sem. Ebben az időszakban az ötvenes évek iparfejlesztését már erőltetettnek nevezik, a magángazdaság térhódítását nem csupán türik, hanem ösztönzik is, de az elnéptelenedő aprófalvak problémája is előtérbe kerül. Mindezt azért tartom szükségesnek kiemelni, mert nem ritka, hogy a rendszerváltozás után született generációk tagjai számára az 1945–1989 közötti időszak teljes egészéhez az orwelli társadalom képe társul, és a korabeli szakirodalmat nem tartják megbízhatónak. Íme néhány ellenpélda bizonyásgul:

Kemenes Ernő – igaz, egyet nem értéssel – írja a következőket: „Az irányítást a szocialista társadalom életének más szféráiban [...] sok elméleti és gyakorlati szakember az egyén, a személyiség mindenoldalú kifejlődésének szabad lehetőségeiből kiindulva tagadja, és elutasítja az életmód társadalmi befolyásolását” (1980: 317.).

„Ezekben az években [az első öt éves terv alatt] olyan telepítési döntést is hoztak, melynek következményei a későbbiekben negatív előjellel érvényesültek.” „... az ötvenes évek elején felerősödő termelőszövetkezet-szervezések során gyakran megsértették az önkéntesség elvét” (Kőszegfalvi 1985: 131.).

„Pest megye több településének vizsgálatakor magunk is tapasztaltuk, hogy a társközséggé válás után fejlődésük lelassult, illetve korábban már megindult visszafejlődésük felgyorsult” (Gyenei 1985: 267.).

„Egyértelműen ki kell hogy mondjuk területi vizsgálataink alapján, hogy a vasútmegszüntetés, a közúti közlekedésre utaltság az érintett települések mintegy 80-85%-ában csak elmélyítette, fokozta a hátrányos helyzetet” (Erdősi 1985/6. 657.).

„... támogatni kell a magánkezdeményezéseket, mivel a központi pénzeszközök csökkenésével csak kisebb volumenű hálózatfejlesztésre van lehetőség” (Hárs 1987: 336.).

A nyolcvanas években is találunk az elméleti írások között olyanokat is, amelyek Leninre és Marxra, illetve az SZKP vagy az MSZMP kongresszusán elhangzottakra hivatkoznak. Az 1945 előtti sötét múlt és a szocialista viharos fejlődés szembeállítását az alábbi példákon keresztül most is jól érzékelhető, bár nem általános jelenség:

„A Német Demokratikus Köztársaság agrárpolitikája a munkásosztály és a parasztság szoros szövetségén alapszik. [...] Így sikerült megoldani a falusi kizsákmányolás feudális és félfudális formái teljes megszüntetésének fontos politikai feladatát” (1980/5. 402.).

„A szocialista országokban a termelés növelését a szocialista gazdaság alapvető törvényéből fakadó magasabb céloknak rendelik alá. Lenin – Marx és Engels nézeteit továbbfejlesztve – a szocialista termelés magasabb célját a teljes anyagi jólét és a társadalom minden tagja számára szabad és sokoldalú fejlődés biztosításában határozta meg” (1980/6. 501.).

„A felszabadulást követően – pontosabban az ötvenes és hatvanas évtizedben – hazánk és népünk történetének egyik legnagyobb társadalmi átalakulása zajlott le, melynek jelentősége a jobbágyfelszabadításhoz vagy pl. egy angliai léptékű múlt századi ipari forradaloméhoz hasonló” (1985/4. 448.).

Összegzés

A Területi Statisztika 1980-as években megjelent lapszámainak írásait áttekintve megállapítható, hogy a folyóiratot – a korábban kialakult profilt megtartva – továbbra is elsősorban a KSH egyes szervezetei használták szakmai tartalmú információközlésre, az intézményben folyó elemzői munka bemutatására. A lap nyilvánvalóan tükrözte a KSH területi szerveinek elsődleges feladatát: a megyei tanácsok, politikai döntéshozók számára készített beszámolók, koncepciók, értékelések készítését. Ennek megfelelően az elemzésekben különösen nagy hangsúlyt kapott a megyei szint, illetve a megyei térbeli keret is. Az évtized folyamán a korszak társadalmi-gazdasági változásainak megfelelően a tematikai hangsúlyok eltolódása érzékelhető a fogyasztás és a lakossági szolgáltatások, az életszínvonal irányába. A bemutatott témák köre új jelenségekkel is bővült, így a környezetvédelemtől, a háztáji gazdaságokról, a kisfalkvák elnéptelenedéséről is olvashatunk a folyóirat hasábjain; azonban a gazdaság dinamikahordozó elemének számító magán-gazdaságról, a kisvállalkozásokról a KSH viszonylag ritkán közölt információkat.

A folyóiratban szép számmal szerepelt tudományos szempontból is értékes, a területi folyamatokról, illetve a területi elemzési módszerekről szóló írás, ezek jelentős része mára már beépült a szakmai köztudatba is.

IRODALOM

- Alföldi István* (1982): A területi számítógép-hálózat fejlesztése a Központi Statisztikai Hivatalban. Területi Statisztika, 6.
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás* (1982): Magyarország falutípusai. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- Böhler Klára – Szirbucz Zsófia* (szerk. és összeáll.) (2002): A Területi Statisztika repertórium, 1981–2001. KSH, Budapest
- Dobosi Emilia* (1987): Az életkörülmények területi különbségeinek vizsgálata többváltozós módszerekkel. Területi Statisztika, 1–2–3.
- Dusek Tamás* (2010): Multidézés: a Területi Statisztika a hatvanas évtizedben. Területi Statisztika, 2.
- Enyedi György* (1985): A terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos tudományos kutatások fő irányai és feladatai. Területi Statisztika, 2.
- Erdősi Ferenc* (1985): A magyarországi normál nyomtávú vasúthálózat megritkításának következményei. Területi Statisztika, 6.
- Gyenei Márta* (1985): A tanácsok összevonásának hatása a települések fejlődésére. Területi Statisztika, 3.
- Hárs Péterné* (1987): Üzlethálózat és forgalom Hajdú-Bihar megye kiskereskedelmében a nyolcvanas években. Területi Statisztika, 1–2–3.
- Kemenes Ernő* (1981): Az életmód tervezésének lehetőségei és korlátai. Területi Statisztika, 4.

- Kőszegfalvi György* (1985): A terület- és településfejlesztés négy évtizedes eredményei. *Területi Statisztika*, 2.
- Lukács Éva* (1984): Kiszervezetek 1983-ban. *Területi Statisztika*, 5.
- Nemes Nagy József* (1984): Az ipari termelés területi arányai és összefüggései a területfejlesztéssel a nyolcvanas évek elején. *Területi Statisztika*, 1.
- Nemes Nagy József – Ruttkay Éva* (1989): A második gazdaság földrajza. Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet, Budapest
- Németh Nándor* (2010): Múltidézés: a Területi Statisztika a hetvenes évtizedben. *Területi Statisztika*, 3.
- Dr. Novák Zoltán* (2010): Múltidézés: a Területi Statisztika az ötvenes évtizedben. *Területi Statisztika*, 1.
- Pécsiné Nyakacska Mária* (1987): A lakosság részére végzett fogyasztási szolgáltatások Baranya megyében. *Területi Statisztika*, 4–5–6.

Kulcsszavak: Területi Statisztika, Magyarország gazdaságtörténete, statisztikatörténet, területi elemzések módszertana.

Resume

Reviewing issues of the Regional Statistics published in the 1980ies it can be stated that – keeping the earlier profile – the journal has still been primarily used for professional information transfer by HCSO's collateral institutes. At the same time a number of articles have been published that represent scientific value on regional processes and regional analytical methods.

In accordance with the social and economic changes of the era the thematic emphasis shifted towards household consumption and living conditions, and the circle of described phenomena also expanded (e. g. by problems of environmental protection, private farming and villages).